

SIMOR ANDRÁS

A forradalmi magány költői

A latin-amerikai költészet legutóbbi nagy korszaka egybeesik a földrész függetlenségi mozgalmainak fellángolásával.¹ Mégis helytelen lenne, ha pusztán társadalmi-politikai hatásokat, azok közvetlen tükröződését keresnénk olyan költői megnyilatkozásokban, amelyekből századunk kiemelkedő jelentőségű életművei jöttek létre. Az elemzők ennek a nemzedéknek a líráját gyakran nevezik „lázadó költészet”-nek, ám a „lázadó” jelzőt nem az avantgárd vagy posztmodern lázadás értelmében használják.

A latin-amerikai lázadó költészet hangja már az ötvenes évek második felében kialakult. A kubai Fayad Jamís például 1956–1957-ben, Párizsban írta *Hidak* című kötetének verseit, amelyekben Apollinaire hatása a kubai hermetizmus megújított formai eredményeivel ötvöződve jelent meg egy olyan költő világlátásának tükrében, aki a „harmadik világ” fiaként élt Európában. Fayad Jamís nemcsak Apollinaire-t és Rimbaud-t fedezte fel Párizsban, hanem francia fordításban József Attilát is, akinek később avatott spanyol fordítója lett.

Ernesto Cardenal 1960-ban publikálta a *O órát*. 1961-ben szervezte meg Carlos Fonseca Amador, Silvio Mayorga, Tomás Borge és csoportja a Sandinista Nemzeti Felszabadítási Frontot.

A politikai és költői avantgárd Latin-Amerika belső fejlődésének törvényeire hallgat – a lázadás abból a történelmi kényszerből születik meg a politikában és a költészetben egyaránt, amely felismeri, hogy az Észak fenyegető erőszakára csakis a népek forradalmi erőszaka adhat választ. Másként szólal meg azonban ez a forradalmi eltökéltség a politikai összegzésekben, és megint másként a költészetben. Mintha az utóbbi olykor megrendültebben fejezné ki a földrész nyugtalanító helyzetét, amely a hatvanas években még nyugtalanítóbbá válik.

Latin-Amerika ugyanis végzetesen magára maradt. Az Egyesült Államokkal kiegyezést kereső Szovjetunió nem rokonszenvezett a kontinens lázadó gerilláival, és emiatt számos latin-amerikai kommunista párt szembefordult a forradalmi megoldás gondolatával, ami pártszakadásokhoz, a forradalmi

¹ Részletesebben lásd azonos című tanulmányomban. In: *7 tanulmány a hispán-amerikai költészetéről*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 2004. 118–148.

csoportok kiválásához vezetett. A Venezuelai Kommunista Párt például ki-zárta tagjai sorából Douglas Bravo gerillaparancsnokot, a Nemzeti Felsza-badítási Fegyveres Erők főparancsnokát. Heves vita támadt a Venezuelai és a Kubai Kommunista Párt között.

A meggyilkolt Che Guevara és a Monedában mártírhálalt vállaló Allen-de elnök magánya egyszerre jelenik meg – kontinentális méretű magánnyá növekedve – a lázadó költők verseiben. A chilei Floridor Pérez például Alonso de Ercilla monumentális költői művének, az *Araukánok könyvének* egyik megrendítő részletét illeszti Guevaráról szóló (*A kezek* című) versébe, azt a pillanatot, amikor a spanyol hódítók példát statuálva levágják a bátor in-díán, Galvarino mindkét kezét:²

És most hogyan üdvözöllek titeket, barátok,
És milyen kézzel simogatod meg gyerekeid,
Vagy köszöntöd gyerekeid, társnóm,
Milyen csonkkal írom versemet,
Most, hogy megcsonkították a gerillát.
Antillai mapucse volt. „A föld
Che-je”, „a föld embere”, a mi földünké.

De ki vagyok én, hogy megmondjam, ki volt?
Ez nem vers, ez nem más,
Csak fájdalom vagy dühkiáltás, mit tudom én,
Nem siratom, nem!
Mít számít egy halhatatlannak, ha hiányzik az élet.

Hogyan történhetett, a nyomorultak
„Azt mondták, mind a két kezét vágják le”
Amit én elébe teszek, nem vers:
– Galvarino keze az Öné,
Parancsnok.

Az uruguayi Mario Benedetti így emlékezik Salvador Allendére (*Chile él*):

Hogy megöljék a béke emberét,
hogy ütlegeljék lidércnyomásoktól mentes homlokát,
lidércnyomássá kellett lenniük [...]

hogy ledöntsék a béke emberét,
bombázniuk kellett, tűzbe borítaniuk,
mert a béke embere erőd volt [...]

² A szövegben szereplő verseket saját fordításomban közlöm.

Hogy megöljék a béke emberét,
 azt kellett képzelniük: ő hadra kelt csapat,
 armádia, regiment, brigád,
 azt kellett hinniük: ő másik hadsereg,

de a béke embere csupán nép volt,
 kezében puskával és mandátummal, [...]

hogy legyőzhessék az embert, aki nép volt,
 nép nélkül kellett maradniuk.³

Latin-Amerika költői közül igen sokan lettek a felszabadító harc mártírjai. Mario Benedetti 1977-ben gyűjteményt állított össze a megelőző két évtized latin-amerikai mártírköltőinek műveiből, és válogatásában tizenhárom ország huszonzét költője szerepel. Köztük a perui Javier Heraud, az élve elégetett guatemalai Otto René Castillo, a sandinista Felszabadítási Front-hoz csatlakozó, húszévesen megölt Leonel Rugama.

1973-ban forradalmi tevékenysége miatt letartóztatták Francisco Uronódot, az argentin avantgárd politikai színház megteremtőjét, az *Indiák általános archívuma* című mű szerzőjét. Három év múlva a hírhedt halálbrigádok fegyveresei gyilkolják meg. Az *igazság az egyedüli valóság* című költeménye a korszak alapversei közé tartozik:

A rács másik oldalán van a valóság, ezen
 az oldalán a rácsnak szintúgy
 ott a valóság, az egyedüli valótlan
 maga a rács; a szabadság valódi, bár nem tudni,
 hogy az élők világának része-e, vagy
 a halottak világáé, a képzelgések világáé
 vagy a virrasztásé, a kizsákmányolásé vagy
 a termelésé.

A rács mint a valótlan világ szimbóluma, melynek két oldalán valódi világ van, az elnyomóké és az elnyomottaké, a korszak jelképévé válik.

A hatvanas évek latin-amerikai lázadó költészetében megszólal a forradalmi és az opportunistáé közötti konfliktus is. Nem közvetlenül politizáló, agitációs költészet ez, hanem a végső soron válságos helyzet mélyen átélt költői megjelenítése. Olyan költészet, amely a maga sajátos eszközeivel méltó párja a korszakot híven tükröző *testimonio*-irodalomnak, amelynek világszenzációja Che Guevara bolíviai naplója volt.

Különös példája ennek a költői hangnak a Latin-Amerikában élő, hol venezuelaiaként, hol Costa Rica-i költőként számon tartott, Spanyolországban

³ A teljes vers az Ezredvég 2008. június-júliusi számában jelent meg.

született Antidio Cabal *Nagy idő* című verseskötönyve. Verseit a szerző 1963–1964-ben írta Venezuelában, de a kötet csak 1974-ben jelenhetett meg, mert a költő a hatvanas években illegálitásban élt.

Brecht hangja éled újjá egyik négy soros epigrammájában (*Két éve egy illegális csoporthoz tartozom*):

Két éve egy illegális csoporthoz tartozom,
azóta üldöz az igazságtalanság.
Kétezer éve az emberi nemhez tartozom,
azóta üldöz az emberi gazság.

A Venezuelai Kommunista Párttal szembe forduló költő kegyetlen iróniával helyezi egymás mellé versében a diktatúrát és az opportunistá pártvezetést (*A Párt megadta magát*):

A Párt megadta magát. Most szeretné tudni a Párt,
ki ezeknek a verseknek a szerzője, és a Kormány is azt szeretné tudni.
A Párt beleveti magát ezekbe a versekbe, hogy megtalálja a költőt,
ahogyan a Kormány megmássza a hegyeket, hogy gerillákat találjon.
Ez aggasztó, bizonyos mértékben. Ha összeakadunk, meghalhatok.

Némileg Antidio Cabaléhoz hasonló sors jutott a negyvenkilenc évesen, 1984-ben szívinfarktusban meghalt venezuelai Víctor Valera Morának is. Verseskötönyvei életében kis példányszámban és nagy szünetekkel jelentek meg, utolsó műve, *A versírás nevetséges művészetéből* posztumusz kötet maradt. Öt évvel korai halála után, 1989-ben válogatás jelent meg a verseiből, elképesztő sikert aratva; kötete még abban az évben új kiadást ért meg. 1994-ben már összes versei jelentek meg Caracasban, és azóta a venezuelai irodalmárok korszakhatárt jelző alkotásként méltatják költészetét.

Víctor Valera Mora a hatvanas évek felszabadító küzdelmeit idézve a 19. századi venezuelai szabadsághős, a hajdani parasztháború San Carlosban meggyilkolt vezetője nevében szól (*Én igazolom ezt a háborút*):⁴

Ők azt hitték hogy Ezequiel Zamora örökre bevégezte teendőit,
és kése és mértéket nem ismerő szíve követelése
az oligarchák békéjét nem dúlja fel soha többé.
De nem mindegyik halott utazik csöndesen,
némelyiküket bosszantja ha tétlenül tartózkodik itt,
és makacsul követelődznek,
és visszatérnek a népet új ütközetbe vezetni,
és megvilágítják az ügyet mely az ő hiányukba öltözött [...]

⁴ Víctor Valera Mora versei magyarul a *Z-füzetek/71*-ben jelentek meg az *Első számú álom* címmel, 1995-ben.

Zamora a tűzvészben lovagol,
és mi vagyunk ami bekövetkezik a jövődő lehetősége.

A *Nagyon fáj* József Attilájának, az alászálló emberi faj gyötrelmeitől szenvedő költőnek lelki magatartását éli át újra Víctor Valera Mora 1961 és 1984 között. Az életet, a szerelmet veszti el, ha a jövődő lehetősége nem válik valósággá. Szenvedélyes, erotikus, követelő szerelmi lírája ezért nem különül el politikus verseitől. A Kommün védőinek hullahegyén haldokló szegény őrült kiáltását idézi: „Újra föl kell találni a szerelmet!”, és a szerelem számára ugyanolyan élet-halál kérdésként jelenik meg ezekben a felgyorsított montázstechnikával építkező versekben, mint a népek eljövendő győzelmének lehetősége. Apollinaire versíró módszere a 20. század második felének gyorsuló technikáját követve alakul nála egyre zaklatottabbá, rögtönzösszerűbbé, meghökkentőbbé. Ám a verseit figyelmesen olvasó mindig rátalálhat a belső összefüggésekre, a költő személyes vallomásaira és arra az alapvető tényre, hogy verseinek mindig ő maga a főhőse, „aki a visszfények serblije mellé vizez”, aki a neki „rendelt biográfusra” ujjal mutat és ráüvölt: „Kotródjék a frászkarikába, ahol a történet elporlad”, aki „mindig különöc volt”, „rosszul égő tűzvész váratlan röppentyű”. A furcsa képeket olyan ember írja, aki „hatszáz kilométer/óra sebességgel gondol végig mindent”.

Hat évvel a Szovjetunió megszűnése és a magukat szocialistának nevező kelet-európai országok rendszerváltása előtt látnoki epigrammában üzen a jövődőnek (*Az utópisták kalapácsa*):

A szocializmus nem létezik,
mégis messzire száll messzire száll.
A kapitalizmus igen,
és végezni kell vele.

Latin-Amerika mártírköltői közül a legismertebb a salvadori Roque Dalton volt. *Kocsma és egyéb helyek* című verseskötönykével 1969-ben elnyerte a Casa de las Américas nevű, Havannában székelő latin-amerikai kulturális központ költői versenyének nagydíját.

Élete nem mindennapi módon alakult. Kétszer is bebörtönözték, és kétszer is ki akarták végezni. Első alkalommal az ítélet-végrehajtás kitűzött időpontja előtt négy nappal megbukott az őt bebörtönző diktátor, és a költőnek sikerült megszöknie. Másodszer az ítélet-végrehajtás napján földrengés támadt, a börtön összedőlt, és Roque Dalton ismét ott találta magát isten szabad ege alatt, a börtön romjai között, ahonnét a rabok és a börtönőrök együtt menekültek el. Élt Guatemalában, Mexikóban, Prágában, mert saját hazájában nem élhetett. Végül Kubában telepedett le.

Verseit számozza, mint Vallejo a *Trilce* darabjait, ám ugyanakkor e sorok írójának kíméletlen öniróniával a következőket mondta: Mire gondolhat egy szegény költőcske egy salvadori börtönben, a kivégzése előtt? Arra, hogy

az új *Trilce* verseit neki kell megírnia. Csakhogy a börtöntől nem lesz valaki César Vallejo.⁵

Hazája rendőrségével először 1959-ben került összetűzésbe, amikor José María Lemus diktatúrája ellen harcolt. Börtönben volt, amikor harmadszor megkapta a Közép-amerikai Költészeti Verseny nagydíját. 1960-ban másodszer is letartóztatták (ekkor sikerült megszöknie a börtönből négy nappal a halálos ítélet végrehajtásának kitűzött időpontja előtt). 1966-ban, a Havannában tartott Latin-amerikai Szolidaritási Szervezet értekezlete után, hazájában a másik salvadori küldött hallgatta ki mint rendőrnyomozó, és röhögve vágta a képébe: „Ti akartok minket legyőzni, amikor még egy ilyen vacak kis országban sem találtok két megbízható embert?” *Szegény költőcske, aki voltam* című, halála után megjelent regényében Roque Dalton így idézi fel egy másik CIA-ügynök hozzá intézett szavait: „Ne hidd, hogy hősként fogsz meghalni, elég dokumentummal rendelkezünk, hogy árulónak tüntessünk fel, és a gyermekeid szégyenkezni fognak neved hallatán... Szóval, ne hidd, hogy a halál hőssé tesz majd.”

Ez a halál 1975 májusában következett be: akkor illegálisan élt hazájában, és a forradalmi mozgalom egyik szakadár szervezete – pontosan máig sem tisztázott körülmények között – kivégezte. Az árulásról szóló abszurd (és valóban terjesztett) vádnak Latin-Amerika egyetlen írója sem adott hitelt. Julio Cortázar *Iszonyú halál* című írásában nevetségesnek minősíti a költő elleni rágalmat: maga Roque előre megjósolta ezt, ami gyilkosai bűnét megsokszorozza. Az argentin Juan Gelman így írt róla: „Zseniális volt. Már jelenléte is fénylőn világított. Egész költői életművében jelen van a zsenialitás. A mi nemzedékünk költői közt egyedülálló volt. Ő volt a legnagyobb.”

A hatvanas évek latin-amerikai magányosainak magyar rokona az 1958-as *Tűz-tánc* antológia két költője, Györe Imre és Ladányi Mihály.

Roque Dalton 1967-ben *50. évforduló* címmel írt verset:

Egy férfi kimegy háza hátsó udvarába
(oda sosem ér el az ősz kemény szele)

kezében egy kupica pálinka
és nyugtatólag tépkedi haját

itt az éhség ősz hajszájai
itt egy napé amikor hős volt
ezernyi hős között
itt az undor nyomai

[...]

⁵ César Vallejo (1892–1938) a 20. századi spanyol nyelvű líra egyik legnagyobb alakja volt.

Az égbolt végtelenjében csillag fénylik
ő reménynek hívja

a férfi fölemeli a kupicát
iszik.

Ugyanebben az évben írta Györe Imre *Ünneplés módzatokkal* című versét:

Úgy ünneplem, ahogy akarom.

Ha tetszik,
a forradalom
gubancos tüskéit simogatom,
mert puhább a selyemnél,
és nem vérzik fel tenyeremet
a szuronyok, puskacsövek.

Ha tetszik,
inni kezdek, és addig iszom,
míg ki nem buggyan számon
az Internacionálé,
mint középkori szentek szájából
a vörös papírcsíkok.

1972-ben nyersfordításban megmutattam Roque Daltonnak Ladányi Mihály *Látogatók* című versét:

Éjszaka
jönnek hozzám, mialatt alszom,
tudják,
nappal engem mindenféle szorongat:
Díjbeszedő, meg
Díjbeszedőné asszony,
Kilátástalanság úr is többnyire délután jön.
Hát éjszaka
üljük körbe az asztalt.
Kicsit sápadtak,
látszik, hogy megviselte őket a haláluk,
kicsit idegesek
a versektől, amiket róluk írtak,
de
néhány órácska múltán,
ha feledik,
kiért-s-miatt nem élnek,

már olyanok,
mint akit kicseréltek.

Dalton nevetett, és kötetéből kikereste *A harcos megpihen* című versét, amely így fejeződik be:

A halottak
mások mostantól kezdve.

Ma ironikusakká válnak,
kérdéznek.

Úgy vélem, átlátnak rajtunk,
mióta egyre inkább többségben vannak!

Végül idézzük azt a versét, amelynek címe szinte hosszabb, mint maga a vers (*Tanács, melyre már nincs szükség a világ egyetlen részén sem, csak Salvadorban*):

Ne feledd soha sem,
hogy a fasiszták közt
a kevésbé fasiszták
úgyszintén
fasiszták

Petőfi Szilveszterétől, az első világháborúval szembe forduló Ady Endrén át József Attiláig ismerős legnagyobbaink forradalmi magánya. Különös öröm számomra, hogy ezt egy latin-amerikai költő, az argentin Juan Gelman is észrevette, aki saját magát Jiří Wolkerral és József Attilával együtt képzelte egy latin-amerikai barikádra (*Barátok*):

jiří wolker józsef attila én
mi hárman nagyszerű barátok lennénk
jiří beszélne prágáról
a fűtő szemeiről ki világtalanul is ránk néz
attila flóráról és a forradalomról énekelne
és nem lennének vonatok hogy öngyilkos légy
sem kórházi ágyak, hogy meghalj

igazam van? jiří attila én
mi hárman országokat asszonyokat bejárnánk
és bort innánk és villogó verseket íránk
világunk széles volna a miénk semmink se lenne
mindenünk olyan lenne mint az ifjúság

úgy érne véget minden miként mindig is akartuk
egy barikádon
jiří attila és én végsőt füttyörészve
hárman kik hetyke nemmel viszik vásárra bőrük

jiří kórházban halt meg
attila vonat elé vetette magát
istenem beh szépek is lennénk
végsőt füttyörészve